

Breda en de brede Aa

6 december 2014

De naamgeving van Breda opnieuw bekeken

Hans de Kievith

Van oudsher is de samentrekking van het bijvoeglijk naamwoord "brede" en de waternaam "aa" algemeen geaccepteerd als naamsverklaring van Breda¹. Gangbaar is om deze plaats te lokaliseren als de uitmonding van de Aa of Weerij (de Gampel) in de Mark, ter hoogte van het gemaal aan de Markendaalseweg. De huidige Gravenstraat geeft globaal de loop van de gedempte Gampel aan. Christ Buiks nuanceert deze verklaring doordat van oudsher Aa en Mark door elkaar gebruikt werden². Denk aan Abroek ter hoogte van het voormalige CSM terrein en Asterd in de Haagse Beemden³. Indien Aa ook Mark kan zijn dan zijn er ineens meerdere locaties mogelijk voor de ligging van de brede Aa.

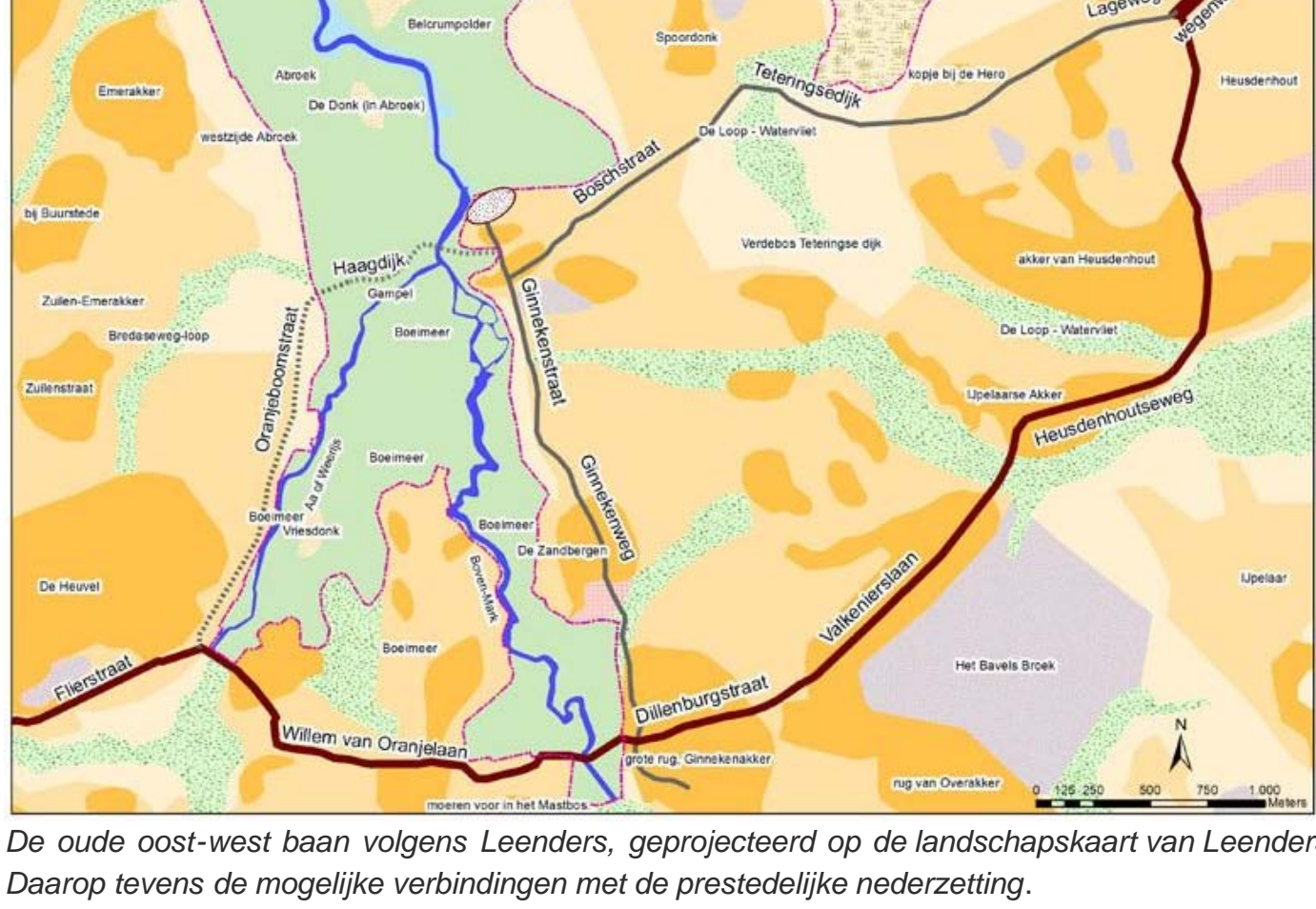
Leenders verbreedt de verklaring nog door zich de vraag te stellen welke plaats het meest geschikt was voor de stichting van 'kerk, hof en kasteel'. Hij stelt zich een hoogte voor in het noordwestelijke gedeelte van de stadskern. De argumentatie is dat de dekzandkop waarop de oudste kern ligt, de meest zuidelijke is waar oost-west verkeer slechts met één rivierovergang te maken had⁴. Daartoe werd de Haagdijk in het begin van de 13e eeuw aangelegd om het dal van de Mark gemakkelijk te kunnen kruisen⁵. In de periode tussen 1983 en 1997 heeft er veel archeologisch onderzoek plaatsgevonden in de nabijheid van de Mark. Met die resultaten in het achterhoofd zijn bij de "brede Aa" een aantal bondige kanttelingen te maken.

De oudste bewoningkern aan de noordwestzijde van de stad met in geel mogelijke onsluitingswegen

De oudste bewoningkern

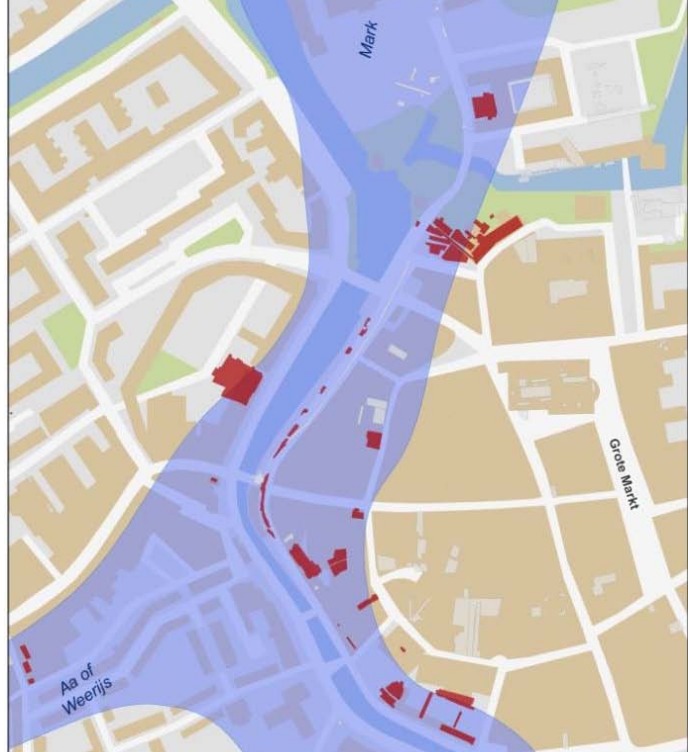
Archeologisch onderzoek wijst uit dat deze kern zich bevindt rond de huidige Kraanstraat en Cingelstraat. De bewoningssporen stammen uit de vroege 12e eeuw. Het betreft een aantal greppels, kuilen en paalsporen met goed dateerbare vondsten⁶. De ondergrond bevatte nauwelijks sporen van veen en lag hoger dan de 12e eeuwse vindplaatsen lang de Tolbrugstraat en Visserstraat. Omdat de bewoningssporen zich tot aan de toenmalige waterkant uitstrekten kunnen we aannemen dat de oever flink is weg geërodeerd. Dit is het noordelijkste punt langs de oostzijde van de Mark dat met droge voeten is te bereiken⁷. De westzijde van de Mark was ter plekke zeer laag gelegen en werd pas in de 16e en 17e eeuw geschikt gemaakt voor bewoning. Een ontsluiting van de oudste bewoningkern naar het zuiden via de huidige Schoolstraat / Torenstraat / Eindstraat richting Ginneken ligt dan voor de hand. Juist ten noorden van deze kern strekt het Markdal zich ver naar het oosten uit⁸. Een groot deel van het huidige kasteelterrein, inclusief de Parade bevindt zich in dit dal. Aannemelijk is dus dat de "brede Aa" zich pal ten noorden en noordoosten van de oudste nederzettingkern bevond.

De oude oost-west baan volgens Leenders, geprojecteerd op de landschapskaart van Leenders. Daarop tevens de mogelijke verbindingen met de stedelijke nederzetting.

Samenvloeiing Mark en Aa

De uitmonding van de Gampel (is benedenloop van de Aa) in de Mark ligt in een zeer laag gelegen deel van het Markdal. Aan de overzijde (oostzijde) van de Mark lag tegenover deze monding de laaggelegen monding van de nog niet gekanaliseerde Mosselkreek. Sporen van bewoning in de directe omgeving van Mark, Gampel en Mosselkreek ontbreken, althans in de 12e eeuw. De verwijzing in de naam Breda naar dit gebied is dus discutabel. De naamsverwijzing naar de bovengenoemde bewoningkern lijkt meer voor de hand liggend.

Het gereconstrueerde Markdal met gerelateerd archeologisch onderzoek uit de periode 1984-2007 (links). Daarnaast veen met houtresten in de ondergrond van de Lange Brugstraat.

Haagdijk en de Brugstraten

Het is niet goed mogelijk om de Haagdijk (en de Brugstraten, hier moest ook een laagte worden overgestoken) ouder dan 1250 te dateren op basis van archeologische sporen en vondsten. Een overgang over de Mark (dus voor verkeer naar en vanuit het westen) lijkt op deze plaats voor de 12e eeuw en vroege 13e eeuw onwaarschijnlijk. De aanleg van een nieuwe westelijke ontsluiting lijkt beter te passen in een groter kader van infrastructurele werken die tussen 1250 en 1300 plaatsvonden. Denk hierbij aan de aanleg van de oudste stadsverdediging en havenfaciliteiten ter plaatse van het Huis van Brecht⁹.

Tolheffing

In het hierboven geschetste model voor de vroegste bewoningperiode past geen tolheffing door de Heren van Breda ter hoogte van de Tolbrug¹⁰. Immers deze landweg-waterweg kruising wordt aan de hand van de archeologische sporen in de 2e helft van de 13e eeuw geplaatst. Aannemelijker lijkt dat hier goederen werden overgeslagen van water naar land. Het is immers maar de vraag hoe ver en of de Mark ten zuiden van de nederzetting bevaarbaar was en hoeverre er een achterland was dat bediend moest worden via het water.

Onderzoek Kraanstraat 1997 met zicht op de oudste, 12e eeuwse bewoningsslagen onder de middeleeuwse bebouwing.

De heren van Breda: eigenaam versus locatiennaam.

De eerste vermelding (1125) van een eigenaam van Breda (de broers Ingelbertus en Arnulfus, tevens heren van Schoten¹¹) duidt dus op in een periode dat er een nederzetting is of ontstaat op een strategische plaats langs de Mark. Een aanwijzing dat we hier een verwijzing hebben naar de nederzetting en niet naar een streek of rechtsgebied?

Onderzoeksvragen

De bovenstaande kanttelingen zullen meegenomen worden bij het opstellen van een gemeentelijke archeologische onderzoeksagenda. Met name bij het uitwerken van oud onderzoek zullen vraagstellingen rond de stedelijke nederzetting, de oudste infrastructuur en het natuurlijke landschap een belangrijke rol spelen.

Duidelijk mag zijn dat dit een voorlopig en schetsmatig model is, gezien de beperkte hoeveelheid informatie uit deze periode. Voor archeologen en historici de uitdaging voor een verdere onderbouwing en een kritische benadering.

Noten

- 1 Buiks 2008, 160
- 2 Buiks 1997, 31
- 3 Leenders 2006, 62
- 4 Leenders 1996, 345
- 5 Leenders 2006, 32 en 129
- 6 de Kievith, in bewerking
- 7 Een in 1996 vervaardigde hoogtenkaart van de natuurlijke bodem in de binnenstad, afgeleid van opmetingen tijdens archeologisch onderzoek bevestigt de aanwezigheid van een "uitstulping" van het dekzand ter hoogte van de Kraanstraat. Deze kaart wordt inmiddels aan de hand van recentere projecten ge-update.
- 8 Midden jaren '80 is in opdracht van de toenmalige stadsarcheoloog door de vm. Rijksgeologische Dienst een kaart vervaardigd met de contouren van het Markdal ter hoogte van de middeleeuwse stadskern. Deze kaart is gebaseerd op de resultaten van enkele honderden boringen, uitgevoerd door commerciële bedrijven ten behoeve van nieuw- en verbouwprojecten. Het geeft de maximale breedte van het dal aan en is dus niet persé representatief voor de prestedelijke periode. Voor de Kraanstraat klopte echter het veronderstelde talud met het aangedroefde talud. Daarnaast was de opraerking dat het het verstromdelde betrof, dus de daadwerkelijke loop van de Mark zal smaller en grilliger geweest zijn, mede afhankelijk van het seizoen.
- 9 van den Eynde 1990, 99
- 10 Cerutti 1952, 32-33
- 11 Dillo e.a. 2000, 36

Literatuur:

- Buiks, Chr., *Laatmiddeleeuws landschap en veldnamen in de Baronie van Breda*. (Assen, 1997).
- Buiks, Chr., 'Namen van dorpen en steden in de Baronie van Breda', in: *Jaarboek de Oranjesboom* 61. (Breda 2008) 156-174
- Cerutti, F.F.X., 'De vorming der stad', in: *Geschiedenis van Breda. De Middeleeuwen*, dl. I. (Tilburg 1952) 26-55
- Dillo, M., G.A.M. van Synghel, m.m.v. E.T. van der Vlist. *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. II, de heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom*. (Den Haag 2000)
- Eynde, G. van den, 'Een haven opgegraven', in: Sarfatij, H., *Verborgene steden, stadsarcheologie in Nederland*. (Amsterdam 1990) 99-101
- Kievith, L.J.J. de, *Intern rapport archeologisch onderzoek Kraanstraat 1997, BR-59-97*. (in bewerking)
- Leenders, K.A.H.W., *Van Turnhoutvoorde tot Strienemonde, Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas - Schelde - Demergebied, 400 - 1350, Een poging tot synthese*. (Zutphen 1996) Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Leenders, K.A.H.W., *Cultuurhistorische Landschapsinventarisatie gemeente Breda*. (Breda, 2006). Erfgoedrapport Breda 1